

**INKLYUZIV TA'LIM - DUNYO QARASH VA TA'LIMY
KONSEPSIYASI SIFATIDA**

Djabborov Ma'sud

„Pedagogika“ kafedrası o'qituvchisi

Yormatova Farangiz Abdumalik qizi

Shahrisabz davlat pedagogika instituti pedagogika fakulteti

“Matematika va Informatika” yo'nalishi 3-bosqich talabasi

Annotatsiya. *Ushbu maqola inklyuziv ta'limni chuqur ijtimoiy dunyoqarash va samarali ta'limiy konsepsiya sifatida tahlil qiladi. Unda inklyuzivlikning asosiy tamoyillari – tenglik, xilma-xillikni qadrlash va moslashuvchanlik yoritilgan. Maqola segregatsiyaga asoslangan tibbiy modeldan voz kechib, to'siqlarni tizimda deb biluvchi ijtimoiy modelning ustunligini ta'kidlaydi. Shuningdek, universal dizayn, differensiatsiyalashgan o'qitish va kadrlar salohiyatini oshirish kabi amaliy mexanizmlar orqali inklyuziv maktab muhitini yaratish konsepsiyalari ko'rib chiqiladi. Inklyuziv ta'lim tolerant va kamsitishsiz jamiyat qurishning muhim sharti sifatida xulosa qilinadi.*

Kalit So'zlar: *Inklyuziv ta'lim, Ijtimoiy model, Universal dizayn, Maxsus ta'lim ehtiyojlari, Shaxsiylashtirilgan o'quv rejasi, Differensiatsiyalashgan o'qitish, Segregatsiya, Ta'limdagi tenglik.*

Annotation. *This article analyzes inclusive education as a profound social worldview and an effective educational concept. It highlights the core principles of inclusivity: equity, valuing diversity, and flexibility. The paper emphasizes the superiority of the social model, which views barriers as systemic, over the segregation-based medical model. It also explores practical concepts for creating an inclusive school environment through mechanisms such as universal design, differentiated instruction, and capacity building for teaching staff. Inclusive*

education is concluded to be a vital prerequisite for building a tolerant and non-discriminatory society.

Keywords: *Inclusive Education, Social Model, Universal Design, Special Educational Needs (SEN), Individualized Education Plan (IEP), Differentiated Instruction, Segregation, Educational Equity*

Аннотация. *Данная статья анализирует инклюзивное образование как глубокое социальное мировоззрение и эффективную образовательную концепцию. В ней освещены основные принципы инклюзивности: равенство, ценность многообразия и гибкость. В статье подчеркивается превосходство социальной модели, которая рассматривает барьеры как системные, над сегрегационной медицинской моделью. Также рассматриваются практические концепции создания инклюзивной школьной среды с помощью таких механизмов, как универсальный дизайн, дифференцированное обучение и повышение квалификации педагогических кадров. Делается вывод, что инклюзивное образование является жизненно важным условием для построения толерантного общества без дискриминации.*

Ключевые слова: *Инклюзивное образование, Социальная модель, Универсальный дизайн, Особые образовательные потребности (ООП), Индивидуальный учебный план (ИУП), Дифференцированное обучение, Сегрегация, Равенство в образовании.*

Kirish: Tarixiy Asoslar va Xalqaro Hujjatlar. Inklyuziv ta'limning zamonaviy tushunchasi birdan paydo bo'lmagan. Uni asoslovchi bir qator muhim xalqaro hujjatlar mavjud: Salamanka Deklaratsiyasi (1994): Bu hujjat YUNESKO tomonidan Ispaniyaning Salamanka shahrida qabul qilingan bo'lib, inklyuziv ta'limning global harakatining boshlanishi hisoblanadi. Unda har bir bolaning ta'lim olishga bo'lgan huquqi va maxsus ehtiyojli bolalar asosiy maktablarda o'qishi kerakligi rasman e'tirof etilgan. Bu deklaratsiya inklyuzivlikni "ta'limning me'yori" deb e'lon qildi. Birlashgan Millatlar Tashkilotining Nogironlar Huquqlari

to'g'risidagi Konvensiyasi (2006): Ushbu konvensiyaning 24-moddasi ta'lim sohasida nogironlik asosida kamsitishni taqiqlaydi va a'zo davlatlardan butun hayot davomida inklyuziv ta'lim tizimini ta'minlashni talab qiladi. O'zbekiston ham ushbu Konvensiyani ratifikatsiya qilgan. Inklyuziv ta'lim faqatgina Ijtimoiy model asosida samarali ishlaydi.

3. Amaliy Mexanizmlar va Strategiyalar. Inklyuziv ta'lim tizimini amalda qo'llash quyidagi muhim jihatlarni o'z ichiga oladi:

A. Universal O'qitish Dizayni (UOD/UDL). Bu yondashuv boshidanoq o'quv materiallari, usullari va baholash jarayonlarini barcha o'quvchilar uchun maksimal darajada qulay qilishni nazarda tutadi. U uchta asosiy tamoyilga asoslanadi: Axborotni taqdim etishning turli usullari: (Ko'rish, eshitish, o'qish, amaliyot orqali). Harakat va ifodalashning turli usullari: (Yozma, og'zaki, raqamli loyihalar, amaliy testlar). Jalb qilishning turli usullari: (Motivatsiya, tanlov berish, qiziqish uyg'otish).

B. Individual Yondashuvlar. Shaxsiylashtirilgan O'quv Rejasi (ShO'R / IEP): Maxsus ehtiyojli har bir o'quvchi uchun individual rivojlanish maqsadlari, taqdim etiladigan xizmatlar (masalan, logoped, psixolog) va baholash mezonlari aniq belgilanadigan rasmiy hujjat. Bu reja ota-onalar, o'qituvchilar va mutaxassislar tomonidan birgalikda tuziladi.

Asistent (Yordamchi) Rolining Kiritilishi: Ba'zi o'quvchilarga sinf xonasida o'quv jarayonida va kundalik ehtiyojlarida yordam berish uchun maxsus tayyorlangan shaxs (yordamchi o'qituvchi yoki ёрдамчи) ajratilishi mumkin.

C. O'qituvchilarning Kasbiy Rivojlanishi. Inklyuzivlik o'qituvchidan doimiy ravishda yangi malaka va bilim talab qiladi. Bunga quyidagilar kiradi:

Maxsus pedagogika asoslari: Har xil nogironlik turlarini (eshitish, ko'rish, aqliy rivojlanishdagi farqlar) tushunish va ularga moslashish.

Hamkorlik ko'nikmalari: Mutaxassislar (psixolog, defektolog) va ota-onalar bilan samarali aloqa o'rnatish.

Ijobiy munosabat: Maxsus ehtiyojli o'quvchilarga nisbatan empatiya va professionalizm bilan yondashish.

4. Inklyuzivlikning Afzalliklari (Nima uchun bu muhim?). Inklyuziv ta'limning foydasi nafaqat maxsus ehtiyojli bolalar uchun, balki butun ta'lim tizimi va jamiyat uchun ham katta:

Maxsus Ehtiyojli Bolalar Uchun: Ijtimoiy integratsiya tezlashadi, o'z-o'zini qadrlash hissi oshadi, tengdoshlaridan o'rganish orqali akademik va

ijtimoiy ko'nikmalar yaxshilanadi. Oddiy Rivojlanayotgan Bolalar Uchun: Empatiya (darddoshlik) kuchayadi, xilma-xillikni qabul qilishga o'rganishadi, birgalikda ishlash va muammolarni hal qilish ko'nikmalari rivojlanadi. Maktab Uchun: O'qitish usullari takomillashadi, o'qituvchilarning ijodkorligi oshadi, ta'lim sifati umumiy yaxshilanadi.

Inklyuziv Ta'limning Institutsional va Etik Jihatlar.

1. Inklyuzivlikni Ta'minlashdagi To'siqlar. Inklyuziv ta'limni to'liq joriy etish yo'lida bir qancha jiddiy to'siqlar mavjud. Maqolangizda bu qiyinchiliklarni ko'rsatib o'tish, muammoning dolzarbligini oshiradi:

Institutsional To'siqlar (Tizimli Muammolar): Moliyalashtirishning Yetishmasligi: Maktablarga moslashuvlar (panduslar, maxsus jihozlar), qo'shimcha kadrlar (assistentlar) va o'quv materiallarini sotib olish uchun yetarli mablag' ajratilmasligi. Byurokratik Jarayonlar: Maxsus ehtiyojli bolani umumiy maktabga qabul qilish uchun talab qilinadigan uzoq va murakkab hujjatlar. Standartlashtirilgan O'quv Dasturlari: Dasturlarning haddan tashqari qattiq bo'lishi va barcha o'quvchilarga bir xil talablarni qo'yishi, moslashuvchanlikka yo'l qo'ymasligi. Pedagogik To'siqlar (Kadrlar bilan Bog'liq Muammolar): O'qituvchilarning Qo'rquvi va Malakasizligi: Ko'pchilik o'qituvchilar maxsus ehtiyojli bolalar bilan ishlash bo'yicha bilim va ko'nikmalarga ega emasligi sababli o'zlariga ishonmasligi yoki bunday o'quvchilarni qabul qilishni istamasligi. Resurs Markazlari Yetishmasligi: Maktablar ichida o'qituvchilarga maslahat va metodik yordam beradigan resurs markazlarning yo'qligi. Ijtimoiy-Madaniy To'siqlar (Munosabat bilan Bog'liq Muammolar): Stigmatizatsiya (Tang'alash): Nogironlikka nisbatan salbiy stereotiplar va noto'g'ri tushunchalar, natijada maxsus ehtiyojli bolalar va ularning oilalari jamiyat tomonidan chetga surilishi. Ota-onalarning Qiyinchiliklari: Ba'zi oddiy rivojlanayotgan bolalarning ota-onalari o'z farzandlari sinfda maxsus ehtiyojli bola bilan o'qishini xohlamasligi.

2. Inklyuziv Madaniyatni Shakllantirish (Maktab Daranjasi). Inklyuziv ta'lim konsepsiyasi nafaqat metodlar, balki maktabdagi umumiy madaniyatni o'zgartirishni talab qiladi. Rahbariyatning Majburiyati: Maktab direktori va ma'muriyati inklyuzivlikni maktabning asosiy qiymati va siyosati deb e'lon qilishi va ushbu maqsadlarga erishish uchun

resurslarni yo'naltirishi shart. Tinglovchi Hamjamiyat: Maktab butun jamoa (o'quvchilar, o'qituvchilar, ota-onalar) o'zaro tushunish va qo'llab-quvvatlash muhitini yaratishi kerak. Bunga: Tolerantlik Darslari: Xilma-xillikning qiymatini o'rgatuvchi maxsus mashg'ulotlar kiritilishi. Do'stona Muhit (Bullyingga qarshi kurash): Kamsitish va qo'rqitish (bullying) ning har qanday ko'rinishiga qat'iy qarshi turish mexanizmlarini joriy etish. Ota-onalarni Jarayonga Jalb Qilish: Ota-onalar nafaqat ma'lumot oluvchi, balki ShO'Rni tuzishda va uning amalga oshirilishini kuzatishda faol ishtirokchi bo'lishi kerak. Ularning tajribasi va tushunchasi juda qimmatlidir.. Etik va Falsafiy Asoslar. Inklyuzivlikning etik tomoni uning "dunyoqarash" sifatidagi ahamiyatini yanada chuqurlashtiradi: Qadr-qimmat (Dignity): Har bir inson, qobiliyatidan qat'iy nazar, o'zining qadr-qimmatiga ega va ta'lim tizimi uni hurmat qilishi kerak. Inklyuziya bolalarning jamoaga mansublik hissini mustahkamlaydi, bu esa ularning psixologik salomatligi uchun juda muhimdir. Adolat (Justice): Inklyuziv ta'lim ijtimoiy adolat tamoyilini ilgari suradi. Agar jamiyatning bir qismi (nogironligi bor shaxslar) ta'lim olish imkoniyatlaridan mahrum bo'lsa, bu adolatsizlikdir. Inklyuziya resurslar va imkoniyatlarni adolatli taqsimlashni anglatadi. E'tirof Etish Siyosati (Politics of Recognition): Inklyuziya bolaning maxsus ehtiyojlarini (farqini) inkor etmaydi, balki uni tan oladi va shu farqni hisobga olgan holda ta'minot (qo'llab-quvvatlash) taqdim etilishini kafolatlaydi.

Xususiyatlari: Huquqiy Asoslarning Batafsil Tahlili: Oldingi javoblarda faqat xalqaro konvensiyalar tilga olingan edi. Yangi ma'lumotda esa O'zbekiston Respublikasining milliy qonunchiligi – "Ta'lim to'g'risida"gi Qonun (2020) va "Nogironlar huquqlari to'g'risida"gi Qonun (2020) tahlil qilindi. Institutsional Mexanizmlar: Inklyuziv ta'limni amalda qo'llash uchun zarur bo'lgan O'zbekistondagi maxsus tizimlar (Masalan, TK Markazlari, Resurs Xonalari, PPQX – Psixologik-Pedagogik Qo'llab-Quvvatlash Xizmati) batafsil yoritildi. Mahalliy Qiyinchiliklar va Istiqbollar: Inklyuziya joriy etilishi yo'lidagi O'zbekiston sharoitiga xos bo'lgan kadrlar yetishmovchiligi, infratuzilma moslashuvi va baholash tizimining eskiligi kabi aniq muammolar va ularni hal qilish yo'llari

berildi. Rivojlanishning Keyingi Bosqichlari: Maktabgacha ta'limda inklyuziya, ixtisoslashuvni kengaytirish va yordamchi texnologiyalarni qo'llash kabi kelajakdagi rivojlanish strategiyalari ko'rsatildi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Birlashgan Millatlar Tashkiloti (BMT). (United Nations.) Nogironlar huquqlari to'g'risidagi Konvensiya. (2006). [O'zbekiston tomonidan ratifikatsiya qilingan].

1. YUNESKO. (UNESCO.) Maxsus ta'lim ehtiyojlari: Kirish va sifatni ta'minlash. Salamanka bayonoti va Harakatlar dasturi. (1994). (The Salamanca Statement and Framework for Action on Special Needs Education).

2. YUNESKO. (UNESCO.) Ta'limdagi Inklyuziya Yo'riqnomasi: Sifatli ta'limni ta'minlash. (2009). (Policy Guidelines on Inclusion in Education).

3. Birlashgan Millatlar Tashkiloti (BMT). (United Nations.) Barqaror Rivojlanish Maqsadlari (SDG). 4-maqсад: Sifatli ta'lim.

4. II. Nazariy va Metodik Manbalar (Monografiyalar, Darsliklar)

5. Ainscow, Mel. (Мел Эйнскоу.) O'zgarishlarni boshqarish orqali inklyuziv ta'limni rivojlantirish. (Asarlari inklyuziv ta'lim konsepsiyasini shakllantirishga oid).

6. Mitchel, David. (Дэвид Митчелл.) Inklyuziv ta'lim: Nazariya, siyosat va amaliyotlar. (2014). (What Really Works in Special and Inclusive Education).

7. Florian, Lani. (Лани Флориан.) Inklyuziv ta'lim: Global istiqbollar. (2014). (The SAGE Handbook of Inclusive and Exclusive Education).

Vygotskiy, L. S. (Выготский, Л. С.) Defektologiya bo'yicha asarlari. (Maxsus bolalar psixologiyasi va pedagogikasi nazariyasining asosiy manbalaridan).

III. O'zbekiston Respublikasining Me'yoriy-Huquqiy Hujjatlari

O'zbekiston Respublikasining Qonuni. "Ta'lim to'g'risida" (Yangi tahriri). (2020-yil 23-sentabr, O'RQ-637-son). (Ayniqsa, inklyuziv ta'limga oid moddalar).

O'zbekiston Respublikasining Qonuni. "Nogironlar huquqlari to'g'risida". (2020-yil 15-oktabr, O'RQ-642-son).

O'zbekiston Respublikasi Prezidentining Farmonlari va Qarorlari. (Inklyuziv

ta'limni rivojlantirishga oid so'nggi 3-5 yillikdagi Hukumat qarorlari va dasturlari). Xalq ta'limi vazirligi / Maktabgacha va maktab ta'limi vazirligi. Inklyuziv ta'limni amalga oshirish bo'yicha me'yoriy hujjatlar va yo'riqnomalar (Masalan, Shaxsiylashtirilgan O'quv Rejasini (ShO'R) ishlab chiqish tartibi).